

Društvena kritika u novelama Josipa Kozarca

Gajić, Nikolina

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:632772>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-09-22**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Preddiplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti i engleskoga jezika i
književnosti

Nikolina Gajić

Društvena kritika u novelama Josipa Kozarca

Završni rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2020.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Preddiplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti i engleskoga jezika i
književnosti

Nikolina Gajić

Društvena kritika u novelama Josipa Kozarca

Završni rad

Humanističke znanosti, Filologija, Kroatistika

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2020.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnog odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum 7. 9. 2020.

Nikolina Gajić ime i prezime studenta, JMBAG
0122226522

Sažetak

Ovaj završni rad bavi se proučavanjem društvene kritike u *Teni*, *Mrtvim kapitalima* i *Među svjetlom i tminom*. U uvodu donosi se sažeti prikaz problematike kojom se rad bavi i u kojim poglavljima se obrađuje. Nakon toga, donosi se detaljniji pregled Kozarčeva književnog djela i tematike te se izdvajaju Kozarčeve glavne teze i problemi kojima se bavio u trima djelima. Zatim se analiziraju pripovijetka *Tena* i dva romana: *Mrtvi kapitali* i *Među svjetlom i tminom*. Nakon analiza Kozarčevih kritika društva i njegovih prijedloga za gospodarsku obnovu koji su se mogli iščitati iz njegovih radova, iznosi se zaključak koji sažima glavne odrednice Kozarčeva stvaralaštva i uspoređuje sličnosti i razlike među trima analiziranim djelima.

Ključne riječi: Josip Kozarac, novelistika, društvena kritika, gospodarstvo, poljoprivreda

Sadržaj

1. Uvod.....	1
1.1. Književno djelo i tematika Josipa Kozarca	1
2. <i>Tena</i>	5
3. <i>Mrtvi kapitali</i>	8
4. <i>Među svjetlom i tminom</i>	12
5. Zaključak.....	16
6. Literatura	18

1. Uvod

U ovom radu proučavat će se društvena kritika koju je Josip Kozarac iznio u pripovijetci *Tena* i u romanima *Mrtvi kapitali* i *Među svjetlom i tminom*. Za uvod u proučavanje spomenutih Kozarčevih djela prvo će se dati uvodni pregled razvoja njegovog književnog opusa (koji započinje pjesmom *Zmija* (1875.), a završava novelom *Dvije sestre* (1903.)) i tematike kojom se bavio (od lirike do gospodarskog angažmana, društvene kritike i psiholoških studija). Uvodni dio o Kozarčevu književnom djelu i tematici oslanja se na mišljenja kritičara koji su procjenjivali i ocjenjivali Kozarčeve novele te jasno ocrtao Kozarčeve jake i slabe strane. Daje se prikaz cjelokupna Kozarčeva stvaralaštva, uz naglasak na novelistiku i romane. Analiziraju se glavne teme koje su dominirale u Kozarčevim djelima. Nadalje, analizom pripovijetke *Tena* započinje proučavanje Kozarčeve kritike društva, koja je centrirana u glavnom liku. Kroz donošenje citata i analiza drugih književnih povjesničara, točno se izdvajaju i definiraju kritike i prijedlozi koje je Kozarac uputio Slavoncima. U *Mrtvim kapitalima* isti je postupak analize, s time da je veći naglasak stavljen na proučavanje predloženih reformi ekonomije i analizu Kozarčeve didaktike, a u romanu *Među svjetlom i tminom* analizira se dominantna kritika politike te se daje kratki pregled stvarne društveno-političke situacije za bolje razumijevanje konteksta djela. Zaključak povezuje tri navedena djela iznoseći što im je slično, a što različito i sažimajući Kozarčeve prijedloge za oporavak zemlje i ljudi, uz prepoznavanje uloge koju je Josip Kozarac imao u hrvatskom realizmu kao regionalni pisac Slavonije.

1.1. Književno djelo i tematika Josipa Kozarca

Književna djela objavljena na prijelazu između dva stoljeća (devetnaestoga i dvadesetoga) bila su pod utjecajem kako realizma tako i modernizma. Realizam je bio usmjeren na opisivanje regionalnog prostora kojemu je pisac pripadao i ukazivao na funkciju koju bi pojedini likovi u njemu imali. Realizam je u hrvatskoj književnosti trajao desetak godina, a određivale su ga kategorije poput pozitivizma, racionalizma i objektivizma. Što se tiče tema, vladale su nacionalna i socijalna problematika poput propadanja plemstva, odnosa selo-grad te ostalih političkih i društvenih pojava piščeva zavičaja. Proza hrvatskog realizma obilježena je miješanjem različitih stilskih postupaka: romantičarskog, kritičkog realizma i psihološkog portretiranja likova. Pojedine književno-povijesne rasprave tvrde da u nekim književnim djelima na prijelazu stoljeća dolazi do raspada realističke stilske formacije jer je motivacija likova sve

više označena unutarnjom strukturom njihove ličnosti. U dvadesetom stoljeću došlo je dakle do književno-povijesnih i poetičkih promjena koje su se u tekstu ogledale kao zaokret tematskog interesa koji je bio vezan uz političke, nacionalne i socijalne probleme prema unutarnjem svijetu pojedinca. Pisци se zanimaju za psihološku strukturu lika pa tematiziraju njegove dileme, frustracije, nagone, svijest i podsvijest. Čak i da je modernistički tekst obilježen spomenutim realističnim slikama pejzaža, one su u funkciji opisivanja psihičkih i bioloških stanja lika. Budući da je Josip Kozarac jedan od književnika na prijelazu dvaju stoljeća, u njegovom stvaralaštvu nalazimo i realističke i modernističke elemente. (Sablić Tomić, 2005: 309-310)

Josipa Kozarca prati reputacija najrealističnijeg hrvatskog realista koji je kritiku slavonske životne sredine iznio kroz kritiku gospodarstva pišući racionalno i suho, izbjegavajući krupne riječi i idealizam. Rečenice su mu uvijek prizemne, zasićene stvarnim podacima i činjenicama, tek na trenutke prepuštajući se mašti i poeziji, pretežno u opisima prirode i njemu dragih likova. Kozarac je realist koji je od svih ostalih bio najviše vezan uz prirodu. Smatran je ne samo književnikom već i književnim učiteljem koji je bio inspiriran prirodom koja nas uči voljeti, misliti i raditi. (Jelčić, 1995: 93)

Kozarcu je veliki uzor i izvor divljenja bio Turgenjev te je Kozarac žalio zbog svoje naizgledne nemoći da mu bude blizak. Vječito je bio nezadovoljan onime što je pisao, a književnost je shvaćao kao težak i odgovoran rad, ne kao priliku za stjecanje slave. Težio je da piše za sebe i druge te da postigne svoj ideal: životni i umjetnički. (Jelčić, 1995: 92)

Njegova regionalna pripadnost tim je veća što je nalazio poticaj za književno stvaranje u literarnoj baštini svoga zavičaja. Jasno je da je Relković bio preteča od kojeg je Kozarac baštiniio racionalnost i didaktičnost, ali ga prerastao po izrazu i u traženju korijena zlima; manje nego Relković idealizirao je svoj zavičaj i svoje ljude. Po pitanju politike, Kozarac je bio apolitičan, ne pripadajući ni jednoj stranici i u svojim djelima većinom izbjegavajući temu politike. Ona je ipak prisutna u romanu *Među svjetlom i tminom*, ali se javlja kao zlo koje ne donosi nikome dobra. Prema Kozarcu, politika bez rada ne donosi ništa, a rad ne postoji bez patriotizma. (Jelčić, 1995: 94-96)

Književni opus Josipa Kozarca čini nekoliko pjesama, desetak novela i pripovjedaka, dva romana (kao treći se ubraja nedovršeni roman *Živi kapitali*) i šest drama (četiri komedije i dvije tragedije). (Brešić, 2004: 159)

U njegov opus ubraja se i epistolarna autobiografija koju je napisao na nagovor prijatelja Dušana Plavšića, koji ju je objavio u časopisu *Život*. Kozarac je samog sebe u toj autobiografiji opisao kao šutljivog i suhoparnog. (Brešić, 2004: 162-163) Ta autobiografija iznosi mnogo autorovog unutrašnjeg glasa. Kozarac nas je kroz ovo pismo uveo u vlastitu poetiku otkrivajući kolebanja uz pojedini književni uradak, otkrio svoje uzore i vlastite strasti. Kozarčeva autobiografija usmjerena je na autorov autoreferencijalni uplit u sebe i svoje književno djelo. (Sablić Tomić, 1996: 84-87)

Kozarac se na književnoj sceni pojavio prvi put sa pjesmom *Zmija*, 1875. Svoju karijeru tako je otpočeo pjesmama kojima Šenoa nije bio odviše zadovoljan, pa ih nikada nije u "Vijencu" ni objavljivao. Šenoa je Kozarčeve pjesme ocijenio nezaboravnom porukom da kopira narav, a ne knjige. Nakon što se susreo s Turgenjevom, Kozarcu je postalo jasnije, nakon deset godina lutanja književnošću, da je njegova ljubav priroda. (Frangješ. Živančević, 1975: 421)

Kozarčeva novelistika je po pitanju teme doista impresivna jer obuhvaća: socijalnu problematiku (*Proletarci, Krčelići ne će ljepote*), doživljaje prirode (*Slavonska šuma*), novele o seoskim originalima (*Naš Pilip, Kapetan Gašo*), analize ljubavi i braka (*Mira Kodolićeva, Oprava, Donna Ines, Tri ljubavi*), raspad patrijarhalnog morala (*Tena, Ljudi koji svašta trebaju, Biser-Kata*), odnose sela i grada (*Rodu u pohodu, Tri dana kod sina*), problematiku odgoja (*Emilijan Lazarević*), psihologiju birokratske savjesti (*San savjetnika Orlića*). Još jedna tema Kozarčeve novelistike su "novele karaktera" i to ženskih likova. Tako su Tena, Mira Kodolićeva, Donna Ines i Biser-Kata jedne od najbolje analiziranih ženskih likova u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća. Kozarac je među prvima uveo temu braka i žene u njemu, žensku psihologiju, ženstvo, veličanstvenost i prokletstvo ljepote. (Nemec, 1997: 19-20) Ipak, iako osuđuje te likove za moralnu propast i kažnjava ih, ne moralizira nego im daje šansu da se promijene i pokrenu život u pozitivnom smjeru. Ta promjena u Kozarca gotovo uvijek započinje vraćanjem prirodi i obradi zemlje koja rehabilitira čovjekovu dušu i vraća je istinskom dobru. Iako pesimističan u opisu društva, Kozarac je ujedno i veliki optimist jer svima daje šansu da se promijene.

U romanima Kozarac je usmjeren prvenstveno na ekonomske i socijalne probleme te se među hrvatskim realistima ističe po bavljenju praktičnim gospodarskim pitanjima. (Nemec, 1997: 14) Kozarčev književni rad obilježen je dualizmom, borbom među principima koji su međusobno suprotstavljeni: lirsko i epsko, afekt i ratio, duhovno i tjelesno. U romanima prevladava Kozarčeva racionalistička, prirodnjačka strana; on se pokazuje kao angažirani ideolog i prosvjetitelj. (Nemec, 1997: 9-10) Nepobitno je da se među rijetkima bavio pokretačkim ili

progresivnim idejama, pogotovo ih prenoseći književnim jezikom. Pun je znanja o političkoj ekonomiji i prirodnim znanostima, više nego neki intelektualci iz tih struka. To znanje koristi da postane društveni i gospodarski analitičar stanja u ondašnjoj Slavoniji i Hrvatskoj. Progovara o temeljnim pitanjima probitka i razvoja i o uvjetima pod kojima bi društvena preobrazba bila moguća. Nakon lutanja lirskim formama pjesme i drame, napokon se učvrstio i pronašao snagu u prozi, kroz koju je onda odašiljao svoje poruke, kritike i osude nezdravih društvenih pojava koje su dosegle vrhunac u cenzuriranu romanu *Među svjetlom i tminom*. (Čorkalo, 1993: 47-48)

Međutim lista problema nadmašuje općenito prigovarivanje o lošem gospodarstvu. Kozarac se bavi preciziranim problemima koje je uočio: Hrvatska u razdoblju Khuenova režima, industrija koju strani kapital ograničava i ugrožava u interesu vlastita plasmana na tržištu, kolonijalna pljačka zemlje, iskorištavanje hrastove šume, propadanje seljačkih zadruga, raslojavanje stanovništva, iskorištavanje radne snage do obezvrjeđivanja, opće siromaštvo seljaka, nesnalaženje istih u novim gospodarskim uvjetima, visoki porezi, jačanje birokracije i na kraju porast nemoralna kao rezultata svih promjena i potresa. K tome Slavonija pati od neiskorištenosti zemlje, zastarjelih metoda obrade zemlje i primitivnosti oruđa. Kroz tu pesimističnu sliku Kozarac se javlja pun vjere u vlastiti narod koji se može i mora preobraziti. Kozarac promiče rad, upornost, modernizaciju, primjereno gospodarenje zemljom i stvaralački duh u svim granama privrede a ponajviše, naravno, u poljoprivredi. (Čorkalo, 1993: 49)

2. *Tena*

Kozarac piše crno i bezutješno o voljenoj, šumovitoj Slavoniji. Razlog tomu je što narodni život u Slavoniji grize crv mekoputnosti, pohote, neumjerenosti, lijenosti i sklonosti zlu. Vrijeme radnje u *Teni* doba je okupacije. U selu je nastanjena jedna pukovnija austro-ugarske vojske, koja čeka povoljan čas da prijeđu u Bosnu preko Save. Kod Tene je bio smješten vodnik Jaroslav Beranek koji je postao Tenina prva ljubav. Pukovnija jednog dana ipak krene dalje, a s njom i Beranek. Tena isprva tuguje a zatim se upušta u ljubavnu vezu prvo s bogatašem Leonom, a zatim i sa seljanima Jozom i Đorđem koji su obojica su u braku. Na kraj njezinoj pohoti staje bolest kojom ju je zarazila ciganka preko darovane marame i tako Tena biva kažnjena. U međuvremenu očinska kuća propada pod dugovima, a otkupljuje ju Beranek koji se vraća iz rata i sam postavši invalidom. (Ibler, 1944: 54-56)

Prije nego što se Tena osudi zbog pohote i gramzljivosti, treba imati na umu da su takvima prikazane i ostale seoske djevojke, a njihovi roditelji kao svodnici koji ih nude na prodaju bogatašima: „Biser, biser!... Bies bi ih znao, odakle tomu narodu još ta poezija! Došla, da mi proda djevojku, a zove ju biserom; došla da jednu okalja, a drugu da mi ponudi; jedna je "bitanga" jer je već prodana, a druga je "biser", jer se istom prodaje...“¹ (1997: 114). Selo zavidi Teni na naklonosti koju uživa kod Leona, a Tenin otac je zadovoljan što se ne mora brinuti o njoj. Pošto je Jerka Pavletića zatekao raspad zadruge u kojoj je obnašao jednostavan, a dobro plaćen posao svinjara, u novoj sadašnjici nije se mogao nositi s poslovima obrade zemlje i brige o obiteljskom gospodarstvu: „A on ne zna ni kako se plug drži, ne zna ni kola razstaviti, ne ima pojma, da svatko mora porez plaćati! Do sada nije on svega toga ni smio ni trebao znati...“ (1997: 101) (Ibler, 1944: 54-55)

Međutim kada se u selu pojavio Leon, za kojeg je bilo poznato da poziva lokalne djevojke sebi, učinio je sve da je prisili da bude njegova prilježnica: „I cio dan joj je prigovarao, što ne ide k Leonu, i cio dan joj je govorio, kako će joj dobro biti, kako se neće morati brinuti ni za marame ni za cipele, samo ako ode tamo k njemu.“ (1977: 108) Jerku Pavletiću dokolica je bila draža od rada na zemlji, a moralnih zakona nije imao. Tako je bez grižnje savjesti prodao Tenu makar na nekoliko tjedana, da bi on mogao nesmetano piti. Takva nebriga uzrokovala je konačnu propast kuće i posjeda, a nepostojanje čvrstog odgoja prouzročilo je propast Tene.

¹ Citirano prema Kozarac, Josip, *Tena*, u: *Josip Kozarac: Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997. Svi citati iz navedenog djela u radu donose se tako da se na kraju citata u zagradu stavi godina izdanja djela i broj stranice na kojoj se citat nalazi.

Kozarac je preko ženskog naslovnog lika pisao o Slavoniji, u *Teni* izražavajući slavonsku ljepotu koja je nemarom i strašću bila uništena. Glavni krivac uništavanja zemlje/*Tene* u *Teni* bio je stranac Leon: „... on nije došao u Slavoniju, da ostane naviek u njoj (...) on je došao, da se obogati u toj zemlji, a kada se obogati, onda da rekne: s Bogom ostaj, lijepa zemljo, ja te više ne trebam, ja idem u svoj kraj, u svoj rod, da potrošim ono, što sam u tebi ubrao!“ (1997: 113) Tena je nosilac i moralnih osobina Slavonaca koji su nastojali živjeti hedonističkim stilom života i cijenili lagodan život bez rada: „Bajnost mladenačkih sila povećavao bezbrižan život, izabrano jelo, čistoća- kupala se je svaki dan kao i Leon- te njena ljepota kao da neće uvenuti, kao ono cvieće, što svakog jutra ljepše cvate.“ (1997: 113) Tek nakon što Tena bude izložena patnji (bolešću), ona ostvaruje mirnoću koja je odraz unutarnjega ispunjenja i duhovne energije. Iako estetski propala, Tena se uspijeva rehabilitirati i početi život iznova, okrećući se obradi zemlje uz Beraneka: „...sjajna traka ljepše budućnosti, budućnosti, koja će kuću Jerka Pavletića iznova podići, zapustjela polja iznova pomladiti, novomu pokoljenju ljepši put utrti...“ (1997: 136) Kozarac ukazuje kako je humanost moguća jedino ako se čovjek vrati prirodi te oni budu Jedno. (Rem, Sablić Tomić, 2003: 167-168)

Bolest kojoj je Tena bila izložena potekla je od ciganke Maruške koja je *Teni* darovala zaraženu maramu u posljednjem pokušaju osvete. Do toga je došlo što je Tena umislila da joj i Maruška i Jozina žena povlađuju te da su ju prihvatile kao dominantnu ženu u životima njihovih muževa. Ta arogancija bila je kažnjena na prikladan način- lažnim poklonom: „A *Teni* opojenoj svojom ljepotom, otupljelaj za svako dublje čuvstvo, nije ni na um palo, da promisli, čemu li Maruška njoj kupuje te lijepe darove, čemu li joj stara ciganka laska...“ (1997: 128)

U *Teni*, a i *Među svjetlom i tminom*, kako će se pokazati, pojavljuje se faktor političke podčinjenosti ili zavisnosti koji već stoljećima traje. Kao narod smo postojali duga stoljeća na rubu jedne veće civilizacije koja je upravljala našim zemljama. Naša književnost je u tim uvjetima borbe za nacionalno održanje i oslobođenje često imala prosvjetarsku ili budničku funkciju. Književno stvaralaštvo podčinjenog ili podjarmljenog naroda u pravilu je težilo odupiranju stranim utjecajima. Taj otpor znao se razviti ili u slijepu ksenofobiju koja je izričito branila strani utjecaj ili u nešto tolerantniju varijantu koja je dopuštala strano, iako ga je označivala kao tekstu nepoželjno. Ipak, takve pisce ne treba previše osuđivati zbog ksenofobije, jer je ona samo jedna od nesretnih posljedica zavisnosti naroda. Nikakav angažman ne može pisca tog malog naroda osloboditi njegove sudbine da zauvijek ostane u inherentnom položaju u odnosu na velike europske književnosti, tek sam pisac može sebi olakšati tako da crpi snagu iz osjećaja nacionalne pripadnosti i sl. (Petrović, 1972: 259-266)

Kozarac je upravo pisac malog naroda koji se konkretno u *Teni* zalagao za početak gospodarske obnove, iako ni približno toliko izravno koliko u *Mrtvim kapitalima*. Čitajući stranice *Tene* čitatelj bi mogao dobiti predodžbu da je Kozarac otvoreni ksenofob, jer u njegovim pripovijetkama stranci su uobičajeno negativci ili imaju negativan utjecaj na domaće ljude. Budući da je Kozarčev položaj bio takav podčinjen, on je u određenoj mjeri i bio ksenofob iako tolerantan prema strancima koji nisu uništavali hrvatsku zemlju. Primjer tolerancije prema strancima je lik Jaroslava Beraneka, Čeha koji spašava Teninu kuću od propadanja, a spašava i nju samu, ostajući uz nju i obrađujući zemlju. Za Kozarca je manje bitno je li netko stranac ili domaći, Kozarac ljude gleda kroz to koliki doprinos daju zemlji u kojoj borave. Tako Kozarac može bez zadržke upućivati žestoke kritike svojim Slavoncima jednako kao i strancima koji iskorištavaju Slavoniju.

U ovoj kratkoj pripovijetci Kozarac govori o svim problemima koje je i u ostalim djelima spominjao: rasulo slavonskih patrijarhalnih zadruga, pojava kapitalizma i nemogućnost slavanskog čovjeka da se snađe u njemu, Slavončeva nemarnost koja dovodi do zapuštanja vlastitog blaga/ zemlje, problem nataliteta, sječa šuma i bogaćenje tuđinaca na slavanskoj zemlji. Kozarac kritizira Slavonce, ali ne zanemaruje okolnosti pod kojima je došlo do njihove propasti-nagli društveno-ekonomski procesa i promjene koje su zadesile zemlju. (Čorkalo, 1993: 48-49)

3. *Mrtvi kapitali*

U *Mrtvim kapitalima* Kozarac je, još i više nego u ostalim djelima, pisac s tezom. Kritika je često te teze pripisivala njegovim slabim stranama, ali Kozarac je svjesno bio takav- didaktičan, pisac s poukom i porukom. (Jelčić, 1995: 97)

Gomilanje ideologije i odviše izražena i upadljiva pouka može djelovati nametljivo, a samom djelu strano, ukoliko nije stvaralački asimilirana i stopljena s djelom, kao njegov organski dio. U suprotnom, ideologija opterećuje djelo i smanjuje mu estetski domet. U *Mrtvim kapitalima* gospodarska i gospodarstvena istina nije umjetnost, a opet, Kozarac je bio mišljenja da je pravo i dužnost svakog umjetnika da govori o svemu što ulazi u njegov unutarnji svijet i što sudjeluje u tvorbi njegove umjetnosti. Takav je bio Kozarac: razborit čovjek koji je u Slavoniji vidio loše pojave i tražio im rješenja. Nerijetko je ta rješenja propagirao kroz svoje književno stvaralaštvo. (Jelčić, 1995: 98-99)

Roman predstavlja skup najidealnijih Kozarčevih misli o simbiozi između čovjeka i zemlje, koju tumači lik Vlatko Lešić. On sagledava mogućnosti preobražaja Slavonije i svojim životom i djelom odraz je Kozarčevih vizija. (Čorkalo, 1993: 51)

Upravitelj gospoštije Matković dobar je gospodar i čovjek koji je naizgled tvrd i bezobziran, ali je u duši mek i blag. On živi za svoju djecu koju želi vidjeti sretnu i naprednu u životu. Samo dvoje od te djece je nalik njemu- Anka i Vinko, a Lujo i Nela imaju majčinu, gradsku narav. Matkovića nije sasvim loš lik, ali u većini djela pokazuje gađenje i predrasude prema selu i ljudima bez završene visoke škole: „Samo gospođa Matković osta do prezira hladna, jer njoj je najniži činovnik više vriedio, nego najizkusniji i najinteligentniji gospodar.“² (1997: 308) Matkovića žali što je Anka ugledana na oca i što voli ladanjski život te silom od nje želi učiniti gradsku damu, ali Nela i Lujo su jedini koji prirodno pripadaju u to okruženje: „I sad su se opet njezine misli srazile s protivnimi nazori njezinoga muža, komu se nije nikada sviđao boravak Nelin u varoši jer on nije nikada htio da pojmi, da će Nela tamo išta dobra naučiti.“ (1997: 299) Nela je razmaženo i šuplje biće koje uživa u gospodskim laskanjima i toilettama, a Lujo je student koji nikako ne uspijeva završiti obrazovanje te od oca neprestano traži novac. Matkovića kao da njihove negativne osobine ne primjećuje, jer najveći joj je trn u oku Vinko koji nije završio gimnaziju, nego se izrugujući visokoj gospodi, priklonio uz Lešića, mladića koji

² Citirano prema Kozarac, Josip, *Mrtvi kapitali*, u: *Josip Kozarac: Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997. Svi citati iz navedenog djela u radu donose se tako da se na kraju citata u zagradu stavi godina izdanja djela i broj stranice na kojoj se citat nalazi.

je također napustio školu zbog želje za radom na zemlji. Matkovička se dosjeti da joj preostaje da Anku uda za gospodina i da bi je tim činom riješila teškog života koji je čeka na selu. Usprkos planovima gospođe Matković i Vuković, prosac Urbanitzky odbija uzeti Anku kada mu ona kaže da voli drugoga, a Nela se zaručuje to isto popodne za Neumayera. (Ibler, 1944: 43)

Nakon dvostruke svadbe, koja je za Lešića i Anku prošla mirno i neupadljivo u kontrastu na Nelu i Neumayera, dva para se razilaze; Lešić i Anka odlaze živjeti na Čardačine i započinju s radom istog dana, a Nela odlazi u grad i živi u nesretnom braku. Matkovička na kraju uviđa da novac ne donosi sreću i da je Nela nesretna u braku u koji je ušla zbog prestiža: „Ona je sad počela uviđati ništetnost novca a vrijednost vlastitoga rada i produkta; ono što joj se kod kuće činilo skroz nevriednim, predstavljalo je u Nelinoj tržišnoj knjižici liepu svotu novca.“ (1997: 386)

Kozarčeve gospodarske ideje u djelu zagovaraju fabula i sudbine likova- Kozarac se cijeli ugradio u ovo djelo. Opozicija gospodinu Matkoviću, Lešiću, Vinku i Anki su: Lujo, Nela, Vuković i njegova žena, Matkovička i Neumayer. Iako potonji nisu glasnici piščeve misli, njihovi negativni primjeri služe kao pouka čitateljima na koji način ne valja živjeti i misliti. Izravan glas Kozarca prepoznaje se u liku mladog poljoprivrednika Lešića, koji utjelovljuje sve Kozarčeve ideale. Lešićev lik zasmetao je kritičarima te ih naveo da označe Kozarčevu literaturu kao namjerno didaktičnu, onu koja trpi zbog sebe same i kojoj je narušena umjetnička kvaliteta. Literarno gledajući, Lešić je kao lik blijed, njegova osobnost su utopijske ideje o napretku zemlje i gospodarstva. (Jelčić, 1995: 99-100)

Čitajući Lešićeve dijaloge, čitatelj ima osjećaj da mu sam Kozarac daje lekciju iz narodne ekonomije: „Kad na primjer neka vrst robe ima na trgu veoma visoku cieniu, pa se usljed te visoke ciene pođe neizmjereno mnogo te robe producirati, to je posve naravno, da ciena toj robi mora s vremenom pasti.“ (1997: 307) Lešić možda nije realan lik ali je utoliko zanimljiv. Kozarac se kroz Lešića projicirao i svaka misao o ekonomskim prilikama, društvenom položaju, o potrebama sadašnjosti i uvjetima bolje budućnosti stavljena je u usta Lešiću. Kada bi Hrvatska zaista imala toliko nadarenih mladih umova, koji su spremni žrtvovati se za narodno dobro, hrvatski narod bi se doskora ekonomski preporodio. Kozarac se možda u ovom djelu podao gorljivosti i izgubio kontrolu, ocrtavajući sve Slavonce kao iznimno neuredne, lijene, koji izbjegavaju trezvene razgovore, a radije se upuštaju u politiku, dok zapravo, kada se podaju nekom poslu, najrevniji su i najustrajniji radnici. (Ibler, 1944: 42-45)

Kozarac je realista, a realizam nije nužno protivan srcu i idealizmu. Kozarčevi *Mrtvi kapitali* odraz su autorovih promatranja i iskustva, a ta promatranja su djelovala na autorovo srce, koje se

jedan trenutak bolno stezalo, a drugi ushićeno kucalo. Čitatelj osjeća kako je Kozarčevo pero drhtalo od ushita i hrlilo da sretno dovrši izreku, stranicu, bojeći se da neće naći prikladnog izraza za svoje osjećaje. (Ibler, 1944: 39)

Napredniji narodi uporno rade na oživljavanju kapitala, dok kod nas prevladavaju mrtvi. Taj mrtvi kapital su u jednakoj mjeri neobrađeno tlo i birokracija. Birokracija je uzrok propadanja zemlje, jer se bježi u grad da bi se životarilo uz sitnu plaću, dok zemlja i gospodarstvo nemaju nikakve koristi. Ulaganjem ljudskog kapitala u poljodjelstvo, obrt i trgovinu, podiže se ekonomska snaga naroda, a ono činovništvo koje je u određenom broju ipak nužno, da zapošljava ljude s talentom i ljubavlju. (Ibler, 1944: 41)

Mrtvi kapitali se mogu čitati i kao nacrt nove gospodarske obnova koja se temelji na kultu rada, promjeni odnosa prema obradi zemlje te na moralnoj obnovi čovjeka. Kozarcu je u tome uzor bio panteistički svjetonazor i Rousseauovi ideali povratka prirodi i zemlji. Te dvije komponente došle su pogotovo do izražaja u nedovršenim *Živim kapitalima*. Lešić je nosilac ključne uloge popravljivanja svijeta, primjenjivanja teorije, povratka zemlji kao izvoru duhovnog zdravlja i najvažnije- oživljavanja mrtvih kapitala. Fabularna zbivanja potvrđuju Lešićev odnosno piščev program, koji je najviše upadljiv tijekom Lešićevih monologa. U ime Kozarčeve teze žrtvuju se uvjerljivost priče i likova. Likovi gradskih ljudi su jasno suprotstavljeni pozitivnim likovima ovog djela jer su njihove sudbine mizerne, a životi jalovi. (Nemec, 1997: 14-16)

U romanu društvo je u funkciji jednog od Kozarčevih argumenata za gospodarsku reformu i bitna sastavnica djela. Svi standardizirani, stereotipni i kodificirani atributi dio su zajedničkog naziva za socijalnu funkciju. Uz tu funkciju, radnja i ostali elementi postaju značajke karaktera povezanog s ideologijom teksta. Za epske likove karakteristično je da su nositelji značajki društva i da takvi pokrivaju cijeli niz istovrsnih jedinica osobnosti. M. Butor navodi da cjelinu koju nazivamo društvo osim ljudi sačinjavaju i materijalni i kulturni objekti pri čemu je i kategorija grupe važna. Kategorija obitelji (Vukovići, Matkovići u konkretnom primjeru) dio je sociemske narativne figure koja podrazumijeva funkciju hijerarhijski nadređene skupine poput: obitelji, društvenog razreda, društvenog kruga i sl. Sociemsku narativnu figuru tvore naravno pojedinci istih karakteristika koji se uklapaju u figuru više semantičke razine. Izostavljanjem proučavanja ove figure nemoguće je konstruirati društveni okoliš i okolinu, koji su sastavni dio romanesknog svijeta. (Peleš, 1999: 243-253)

Npr. kada Kozarac spominje građane, odnosno obitelj Vuković, čitatelj odmah zamišlja sve one negativne atribute koje im je Kozarac dodijelio, a slično se događa i sa njihovim pandanom Matkovićima. Vukovićima je u tolikoj mjeri inherentan položaj uskogrudnih malograđana da nakon prvog opisa koji im je Kozarac posvetio, čitatelj nema nikakve dvojbe da su Vukovići nepovratno uštogljeni i plitki. Vukovići su simbol pokvarenih građana, a Matkovići simbol čistih i nevinih seljaka koji su zaljubljeni u zemlju. Gospođa Matković je ta koja odudara od ostatka svoje obitelji i naklonjenija je Vukovićima, no pred kraj romana nagoviješta se da je promijenila mišljenje. Zaključno, obitelj Matković tvori sociemsku figuru seljaka, a obitelj Vuković figuru građana.

4. *Među svjetlom i tminom*

U suprotnosti s *Mrtvim kapitalima* u kojima analizira društvo i traži lijekove za njegovo duševno ozdravljenje i podizanje nacionalne samosvijesti, u ovom romanu Kozarac je zaokupljen kritikom politike, točnije, Khuenovim činovničkim aparatom, razotkrivanjem mehanizma vlasti i moralnim implikacijama negativnih društvenih pojava. Roman je zbog tematike podlegao cenzuri, a Kozarcu zadao mnogo problema, jer je morao pisati pomirljivije, s manje kritičnog i satiričnog naboja, a bio je prisiljen promijeniti i svršetak romana. Pisanje pod ovakvim okolnostima odrazilo se na uvjerljivost priče. Tek je Emil Štampar 1950. godine rekonstruirao kraj romana po Kozarčevu konceptu. (Nemec, 1997: 17)

Cenzura je otupila i oštru kritiku protiv crkve i njezinih zastupnika koji su tipizirani u liku župnika, koji je lik izrazito negativno ocrtan: „Niti vanjština, niti izraz lica nije podavao osobite inteligencije; cio oblik bio je, štono se kaže, zanemaren, podivljao...“³ (1974: 42), „ Iz daljnjeg razgovora razabrao je načelnik da župnik puno drži do sebe, da traži da ga valja poštivati kao prvoga čovjeka na selu, no on da ne mora to staranje vraćati.“ (1974: 44) Cenzura je nastojala i da se uklone ljubavne scene i njihove posljedice i time sasvim uništila dramatičnost u odnosima lica u završetku romana: „I nadođe čas kada se na njoj opaziše vidljivi znaci materinstva. (...) Četiri godine bili smo bez djece, a sada otkako je ona s njim prijateljerala- sad, sad!“ (1974: 83) Cenzura je neoprostivim činovima onemogućila Kozarcu da u punoj oštini izrazi svoju kritiku na račun politike i Crkve i ljudi koji njima služe, a likove i njihove postupke učinila nerazumljivima. (Bogner, 1974: 15-16)

Zbog svoje nedoradenosti, usporene radnje, praznog hoda i gubljenja u nevažnim detaljima, roman ne dostiže vrijednost *Mrtvih kapitala*. To je roman kratkog daha, neuvjerljiva razvoja, koji je jak samo mjestimično. Radnja je smještena u Žabarskom Boku, zabiti u kojoj vladaju korupcija, licemjerje i beskičmenjaštvo. Uvjerljivo su ocrtani likovi poslušnih činovnika, političkih prevrtljivaca, jalovih oporbenjaka, krajiških časnika i praznovjernih seljaka. Najuspjeliji je portret činovnika Jakova Klarića, čovjeka koji priznaje da je stekao visoki položaj ulizivanjem i denucijanjem. (Nemec, 1997: 17-18)

Roman, iako neuspio, pokušava dublje prodrijeti u mehanizam slavonskog društva nego u *Mrtvim kapitalima*. Iznosi sliku života slavonskih posjednika, župnika, trgovaca te siromašnih i

³ Citirano prema Kozarac, Josip, *Među svjetlom i tminom: pokušaj rekonstrukcije romana*, Glas Slavonije, Osijek, 1974. Svi citati iz navedenog djela u radu donose se tako da se na kraju citata u zagradu stavi godina izdanja djela i broj stranice na kojoj se citat nalazi.

bogatih seljaka. Za razliku od *Mrtvih kapitala*, u ovom djelu Kozarac je bio lucidniji u kritici stvarnosti, a manje brinuo o stvaranju idealnih junaka bolje budućnosti. Trudio se da u djelu stvori zaokruženu cjelinu te da je predstavi kao punu umjetničku kreaciju. Težnja analize političko-ekonomskih prilika svoga doba za Kozarca predstavljala je kompleksniji zahvat u društveni organizam nego u ostalim djelima. Dominantna misao romana potreba je rada na zemlji kao rješenju pitanja hrvatskog društva, a oko te glavne ideje nižu se manje važni problemi: politički život, siromaštvo seljaka, stvaranje kulaka, korumpiranost vlasti, pokvarenost inteligencije i ljubavni problemi. (Bogner, 1974: 16)

Kako bi se lakše razumio kontekst u kojemu je nastao roman, potrebno je napraviti kratki osvrt na tadašnju društveno-političku situaciju: Hrvatsko-ugarska nagodba od 1868. određivala je položaj Hrvatske u odnosu na Ugarsku i Austriju. Vladar je imao apsolutnu moć i želju da zadrži feudalizam makar se društvo već bilo primaknulo kapitalističkom razvitku. Iako je narod formalno bio razriješen kmetstva i dalje je bio obavijen neznanjem i bespravljem. Oni koji su posjedovali znanje i želju za pomoći, bili su svjesni nemogućnosti napretka u takvim okolnostima. Nagodba je rascijepila Hrvate na ugarski i austrijski dio. Ugarski je obuhvaćao Hrvatsku i Slavoniju dok je Vojna granica s vremenom njima pripojena. Austrijski dio činile su Dalmacija i Istra. (Frangješ, Živaničević, 1975: 254)

Narodna stranka (1873.), iako je zastupala interese naroda, s njime nije imala veze. Oslanjala se na vlastodršce- Mađare i izražavala klasne interese feudalnih slojeva. Zaostalost naroda išla im je u prilog. Takvu politiku provođenja mađarskih interesa dodatno je osnažio Khuen-Héderváry. Napor protiv vlasti bio je uzaludan dokle god je narod bio bijedan i nepismen, a hrvatska inteligencija dovoljno dobra samo za režimskog činovnika. Sloboda se može postići prvenstveno obrazovanjem, osvješćivanjem, jačanjem duševne snage naroda i zalaganjem za neovisnu ekonomiju. (Frangješ, Živaničević, 1975: 259-261)

Predstavnici Khuenova režima koje Kozarac hvata u okviru svakodnevice i karakterizira su: Jakov Klarić (načelnik) i Ninković (vladin kandidat na izborima). Lik Klarića najdetaljnije je portretiran i njegovi postupci i motivacija pažljivo obrađeni. Klarić je lik čovjeka koji se prilagođuje svim situacijama u kojima se nađe, samo ako nasluti da će izvući korist. Fizički jak, lukav, samosvjestan i ohol, Klarić s ponosom gleda na svoj životni uspjeh mada priznaje da je borba bila surova: „Priznajem da moram pred samim sobom pocrvenjeti kad pomislim kako sam se proturao kroz svijet, što sam sve radio i ne radio da istrgnem drugomu koranicu kruha, samo da moja bude laglja i slađa.“ (1974:33) S druge strane savjesni otac koji zbog želje da djeca u životu

ne prođu kao on, brine se da ne ostane bez posla i novca, trguje svojom savješću i prodaje se politici odnosno Khuenovu režimu: „Da nije te drage djece, tko zna ne bi li on još i dan-danas bio oružnikom; da on nije okusio mrvicu dobra i udobnosti a ne napatio se puno zla, tko zna bi li on objeručke kopao za krajcarom samo da je položi pred svoju djecu.“ (1974: 34) Briga za budućnost djece taj je spiritus agens koji ga tjera da čini zlo. U djelu ga odmah upoznajemo kao načelnika Žabarskog Boka, a uvodni monolog koji objašnjava njegovu motivaciju i prošlost daje mu uvjerljivu dozu iskrenosti. Kao sluga vlade, njegova je dužnost da političkim suparnicima nanosi štetu, provodi nasiljem izbore, pristalicama opozicije oduzima slobodu, a od zavađenih stranaka u seljačkim diobama prima mito, pa se one nikada ne rješavaju: „Općinski, kotarski i županijski organi, svi su se dali na tumačenje diobenih zakona, jedan drugoga nadmudrujući, jedan ovu a drugi onu diobenu stranku u zaštitu uzimajući...“ (1974: 40)

Major Ratković pristalica je krajnje ljevice kojeg karakterizira kruti vojnički mentalitet i ogorčenost što država nije militarizirana. Naduveno ispovijeda kako narodu treba batina, a ne da sam sobom upravlja: „Ništa drugo i ne znaju govoriti već samo viči: treba narod da bude svoj, da sam sobom upravlja, sam svojom glavom misli! Hodite zbogom! Što treba toj svojti načelnika, što njemu treba zastupnika, sabor... Batina, batina, to njemu treba.“ (1974: 48) Ratković nema smisao za težnje čovječanstva, a kultura i znanost ga ne zanimaju, jer sve promatra kroz prozor kasarne. (Bogner, 1974: 18-19)

Jaz između naroda i nadmenih činovnika i malograđana iskazan je u prikazu kod mlina. Slatkorječiva gospoda koja uživaju u obilnom jelu i piću stavljeni su u kontrast sa siromašnim seljacima kojima su oružnici upravo oduzeli posljednju kravu zbog poreznog duga: „Kad su se gosti počeli iznovice naslađivati, dođoše putem iz šume (kojim je i načelnik došao) dva oružnika sa dvojim kolima vreća sa pšenicom, te nekoliko glava krmaka i goveda koje je načelnik prije podne u ime poreza zaplijenio.“ (1974: 103) Žabarski Bok već se odavna razapinje pod loše vođenom ekonomijom, raslojavanjem i usporenim razvitkom. Činovnici se u ovom procesu bogate na odgađanju rješenja problema i mnogočemu drugom, dok siromašni seljaci ostaju primitivni i zaostali. Lik Marka Kovačića također tumači osiromašenog seljaka koji pod pritiskom teške zbilje hodočasti na rakiju koja pruža jedini zaborav: „I njih troje odoše na rakiju da zatome na jedan čas teško breme života; a ta rakija je zbilja njihova Leta koja im čas-dva goni iz duše sve što ih muči i boli, koja im ćud omekšava, dušu pomlađuje (...) a naposljetku ih otupljuje, poživinčuje i u gluhi san baca...“ (1974: 60) Kontrast Marku Kovačiću i općenito siromašnim seljacima u selu lik je Petra Kovačića, Markova starija brata. On se rodio u prašini kapitalističkoga nanosa u selu, dok je većina seljana grcala u dugovima: „Premda je kao

zakupnik imao i po pet stotina podzakupnika, ipak njemu nitko nije krajcare dužan ostao, tako je on umio i od najsiromašnijega svoj novac istiskati.“ (1974: 61) Samim vanjskim izgledom odaje da je žrtva kapitalizma, bešćutna pojava koja ima veliki apetit za novac. Pred načelnikom čak izdaje vlastitog sina zbog krijumčarenja špirita, jer je smetao njegovoj prodaji rakije: „Znate kako je: dosada Stjepko kupovao od mene rakiju, a sada više neće, nego hoće da sam pravi od špirita kao što Juda i Tkalčević... Čekaj, sinko, nijesi ti najpametniji, nećeš ti svomu ocu šete praviti... (1974: 140) (Bogner, 1974: 19-20)

Svaki muški lik ima svog pandana: Klarić-Ratković, župnik-major Ratković, Marko Kovačić-Petar Kovačić, a isto je i sa ženskim likovima: Malvina i teta Jula-Tereza. Malvinin i Terezin susret obilježen je osjećajem zavisti kod oba lika, te Terezinom zbunjenošću na Malvininu nametljivost i raskalašenost: „Pred njom je stajao pupoljak koji se najbolje počeo razvijati, dok je ona bila ruža s koje su već pričeli listići opadati; neka vrst zavisti, boli, kajanja rađala se u njezinu srcu (...) A Tereza je opet njoj zavidjela; no što joj je zavidjela, to nije ni sama znala...“ (1974:95) Malvina je moralna nakaza, lik plitke strasti koji se susreće s Terezinim likom etičke uzvišenosti i duboke ljubavi. Ona je velika glumica koja u svom životu truje i prlja sve oko sebe, a Tereza je ona koja preporađa i ozdravljuje nepatvorenošću svoga bića. (Bogner 1974:21)

5. Zaključak

Na prelasku stoljeća došlo je do susreta dvaju književnih pripovjednih strategija: realizma i modernizma. Realizam je bio usko vezan uz piščevu regiju i tematizirao nacionalnu i socijalnu problematiku te odnose selo-grad, političke pojave i sl., dok se modernizam okretao proučavanju unutarnjeg svijeta lika, tj. proučavanju asocijacija i motivacija likova. U jednom trenutku došlo je do miješanja dvaju strategija te bi realistički ambijent u djelu bio u funkciji opisivanja psihološkog stanja lika. Pošto se Josip Kozarac našao između dva stoljeća, ne čudi što njegovo književno stvaralaštvo ima obilježja obaju strategija. Josip Kozarac ipak je u književnoj historiografiji najpoznatiji kao pisac Slavonije kojemu su kritičari nerijetko spočitavali regionalnost i didaktičnost. Kozarčev put do probitka na književnoj sceni bio je dug deset godina i mukotrpan; od lirike i drame do prvih uspješnih novela *Biser-Kate* i *Tene*, koje su tematizirale društvene i ekonomske okolnosti onoga doba. Tijekom cijelog stvaralaštva pratile su ga kritike na njegov rad; lirika mu nije pristajala jer je kopirao knjige, a ne narav, a u romanima i novelama ponekad je bila previše naglašena tendencioznost. Uz ova obilježja bitno je spomenuti i veliku ljubav prema prirodi, tj. slavonskoj šumi, o čijoj je i ljepoti i nemilosrdnoj sjeći pisao. Veliki uzor bio mu je Turgenjev, a po zanimanju za razvitak i prosvjetu naroda prethodnik mu je bio M. A. Relković, iako je po pitanju prijedloga za probitak naroda otišao još i dalje. Kozarac je vječito bio nesiguran oko svojeg književnog rada, što je i iznio u svojoj *Autobiografiji*. Slava u književnosti mu nije značila mnogo, ako ta književnost ne unaprijedi zemlju i narod.

Tena je novela koja prvenstveno progovara o nepostojanju morala na slavonskom selu. Uz to, teme su raspad patrijarhalnog morala, raspad zadruga i iskorištavanje slavonske šume. Kao primjer raspada patrijarhalnog morala su mlade seoske djevojke koje služe kao priležnice strancima koji se nakratko zadržavaju u Slavoniji, a njihovi roditelji i očevi to odobravaju te ih nagovaraju na to. U glavnom liku Teni čitatelj prepoznaje moralne osobine i sudbinu Slavonije-raskalašena, lijepa, ali van kontrole, uništena od stranaca koji joj posijeku ljepotu i mladost pa je ostave. Kada Tena zbog svoje arogancije bude kažnjena bolešću, doživljava pročišćenje koje, uz povratak njezine prve ljubavi, konačno je rehabilitira i vraća radu na zemlji. U odnosu na ostale analizirane romane, u *Teni* najbolje je prikrivena tendencioznost i skladno ukomponirana u priču, koja se smatra jedinom od Kozarčevih najboljih. U *Teni*, a i ostalim analiziranim djelima, prepoznamo blaži oblik ksenofobije koji je urođen svim piscima malih naroda zbog stoljetne podčinjenosti i zavisnosti. Kozarac ipak ne pripada radikalnoj ksenofobiji, kao ni onoj koja strane utjecaje dopušta, ali ih označava kao nepoželjne u tekstu. Kozarac strancima pruža šansu tako što

im nudi mogućnost obrade zapuštene slavonske zemlje, a domaće ljude će zbog nemara jednako žestoko koriti kao i strance.

U *Mrtvim kapitalima* još više do izražaja dolazi lijepa priroda i potreba da se mrtvi kapitali tj. zapuštene njive i zemlja počnu obrađivati. Glas razuma i dobri duh slavonskih njiva u ovom djelu je Vlatko Lešić, mladi poljoprivrednik. Kroz njegov lik govori sam Kozarac, koji nam neprikriveno drži poduku iz ekonomije i poljoprivrede. Prezirući školski sustav, a opet posjedujući praktična znanja dovoljna za obrađivanje zemlje, Lešić je epitom idealnog slavonskog čovjeka. Likovi u djelu su polarizirani, sa jasnim pozitivnim ili negativnim osobinama. U romanu se očigledno ističe sociemska narativna figura koja lika povezuje s hijerarhijski nadređenom skupinom- obitelji. Tom figurom postiže se da jedna zajednica u sebi sadrži likove koji su isti po npr. političkim nazorima ili radnim navikama. Pojedinci iz tih skupina nepovratno će postati simboli osobina koje nosi ta zajednica. Negativni likovi (obitelj Vuković) predstavljaju malograđanštinu i ljude koji više cijene strance, njihove utjecaje i grad nego svoje ljude i selo te nužno završavaju tužnom sudbinom. Pozitivni likovi (obitelj Matković) odviše su idealizirani seoski ljudi koji rad cijene više od dokolice, a svoje razgovore ne troše praznim frazama i naravno, svi nužno završavaju sretno. U ovom romanu Kozarčeva didaktičnost bila je na vrhuncu što nije promaknulo kritičarima. Svojom didaktičnošću narušio je umjetnički domet djela, jer ju nije uspio ukomponirati u priču. Likovi su blijedi jer su služili samo kao medij kroz koji je Kozarac iznosio svoje očigledne kritike na grad i pohvale sela. *Mrtvi kapitali* mogli bi se više shvatiti kao nacrt buduće gospodarske obnove nego kao roman.

U romanu *Među svjetlom i tminom* dosad apolitični Kozarac kritizirao je Khuena-Hédervárya, Crkvu, činovnički aparat i malograđane. Zbog tih kritika i zbog određenih ljubavnih scena, roman je bio podvrgnut žestokoj cenzuri, ali su ga Emil Štampar (1950. rekonstrukcija završetka) i Ivo Bogner (1974. rekonstrukcija romana) pokušali rekonstruirati. Roman je kvalitetom slabiji od *Mrtvih kapitala* zbog svoje usporene radnje, mjestimičnih nepotrebnih detalja, ali u svojoj kritici ide najdalje. Glavni lik načelnik je Jakov Klarić koji svjesno čini zlo drugima na svoju korist, ali to je donekle prihvatljivo jer lik o tome progovara iskreno, sa stajališta brižnog oca. Svi likovi imaju svoje pandane, tako su protiv Klarića postavljeni militarno orijentiran Ratković i župnik, a nasuprot Malvini i teti Juli postavljena je Tereza. Malvina je u romanu izvor plitke strasti i zla koje uništava sve oko sebe, dok je Tereza pozitivan lik preporoda i duboke ljubavi.

6. Literatura

Izvori:

Kozarac, Josip. (1974). *Među svjetlom i tminom (pokušaj rekonstrukcije romana)*. Osijek: Glas Slavonije.

Kozarac, Josip. (1997). *Josip Kozarac: Izabrana djela*. Zagreb: Matica hrvatska.

Literatura:

Bogner, Ivo. (1974). *O Josipu Kozarcu i njegovu romanu "Među svjetlom i tminom"*. U: *Među svjetlom i tminom (pokušaj rekonstrukcije romana)*. Osijek: Glas Slavonije. 5-21.

Brešić, Vinko. (2004). *Josipa Kozarca autobiografije*. U: *Slavonska književnost i novi regionalizam*. Osijek: Matica Hrvatska - Ogranak Osijek. 159-170.

Čorkalo, Katica. (1993). *Novela Tena ili rehabilitiran čovjek, Čovjek i zemlja u Mrtvim kapitalima*. U: *Slavonica 2*. Vinkovci: HAZU. 47-51.

Frangeš, Ivo. Živaničević, Milorad. (1975). *Povijest hrvatske književnosti 4*. Zagreb: Liber. 254-261. 421.

Ibler, Janko. (1944). *Kritike*. Vinkovci: Slavonska naklada Privlačica. 39-57.

Jelčić, Dubravko. (1995). *Kozarac danas*. U: *Nove teme i mete*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 92-100.

Nemec, Krešimir. (1997). *Predgovor*. U: *Josip Kozarac: Izabrana djela*. Zagreb: Matica hrvatska. 9-22.

Peleš, Gajo. (1999). *Tumačenje romana*. Zagreb: ArTresor naklada. 243-253.

Petrović, Svetozar. (1972). *Priroda kritike*. Zagreb: Liber. 259-266.

Rem, Goran. Sablić Tomić, Helena. (2003). *Slavonski tekst Hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska. 167-168.

Sablić Tomić, Helena. (1996). *Autobiografije Josipa i Ivana Kozarca u kontekstu hrvatske autobiografije*. U: Rem, Goran (ur.). *1. Dani Josipa i Ivana Kozarca, 5.-7. 10. 1995*. Vinkovci: Slavonska naklada Privlačica. 84.

Sablić Tomić, Helena. (2005). *Pogovor*. U: *Slavonska krv: Izbor iz djela*. Zagreb: Znanje. 309-313.